

Funkce dvou proměnných I

1. listopadu 2010

$$z = z(x, y)$$

$$dz = \left(\frac{\partial z}{\partial x} \right)_y dx + \left(\frac{\partial z}{\partial y} \right)_x dy$$

$$\begin{aligned} \Delta z &= z_2 - z_1 = z(x_2, y_2) - z(x_1, y_1) \\ &= \int_{(x_1, y_1)}^{(x_2, y_2)} dz \text{ (nezávisí na cestě)} \end{aligned}$$

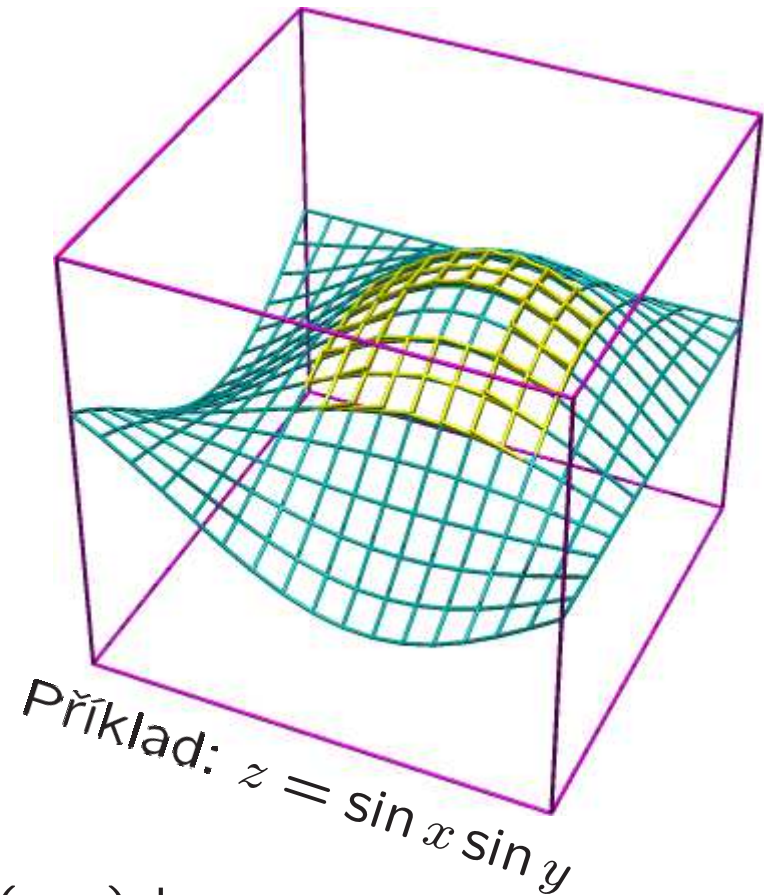
$$\oint dz = 0$$

Opačný postup:

$$dz = M(x, y) dx + N(x, y) dy$$

$z(x, y)$ existuje (tj. dz je úplným diferenciálem) právě když

$$\left(\frac{\partial M}{\partial y} \right)_x = \left(\frac{\partial N}{\partial x} \right)_y$$

Funkce dvou proměnných II

Pokud

$$\left(\frac{\partial M}{\partial y}\right)_x \neq \left(\frac{\partial N}{\partial x}\right)_y$$

pak píšeme

$$dz = M(x, y) dx + N(x, y) dy$$

a

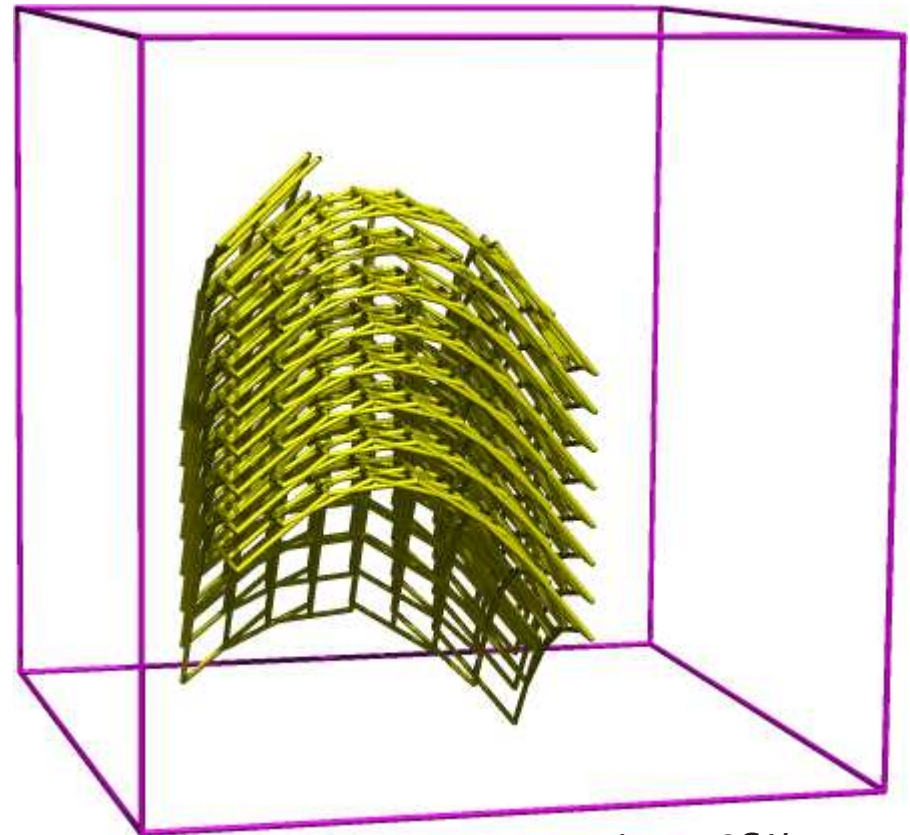
$$\int_{(x_1, y_1)}^{(x_2, y_2)} dz$$

závisí na cestě, neboli

$$\oint dz \neq 0$$

neboli

$$\int_{x_1}^{x_2} M(x, y_1) dx + \int_{y_1}^{y_2} N(x_2, y) dy \neq \int_{y_1}^{y_2} M(x_1, y) dy + \int_{x_1}^{x_2} N(x, y_2) dx$$

Příklad: $dz = \frac{\cos x \sin y}{y} dx + \frac{\sin x \cos y}{y} dy$

Tepelné stroje

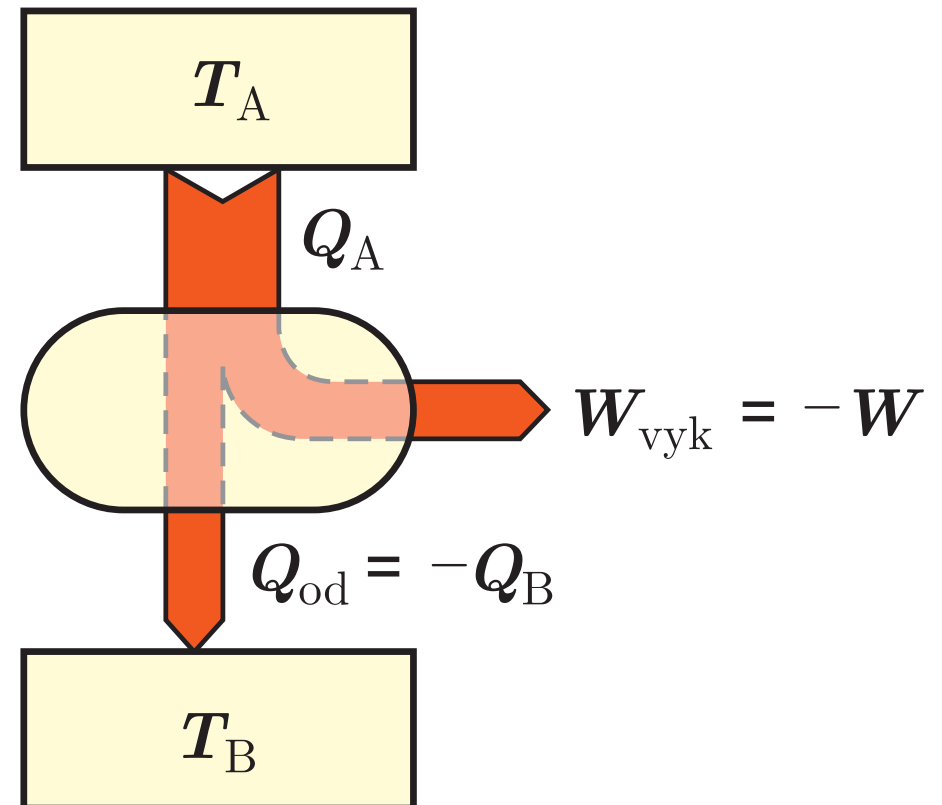
Problém: přeměna tepla v práci

Tepelný stroj je cyklicky pracující zařízení, které odebírá teplo z (teplejšího) zásobníku, část převede na práci a zbytek tepla vrátí do (chladnějšího) zásobníku.

1. věta: $\Delta U = W + Q_A + Q_B = 0$

Účinnost

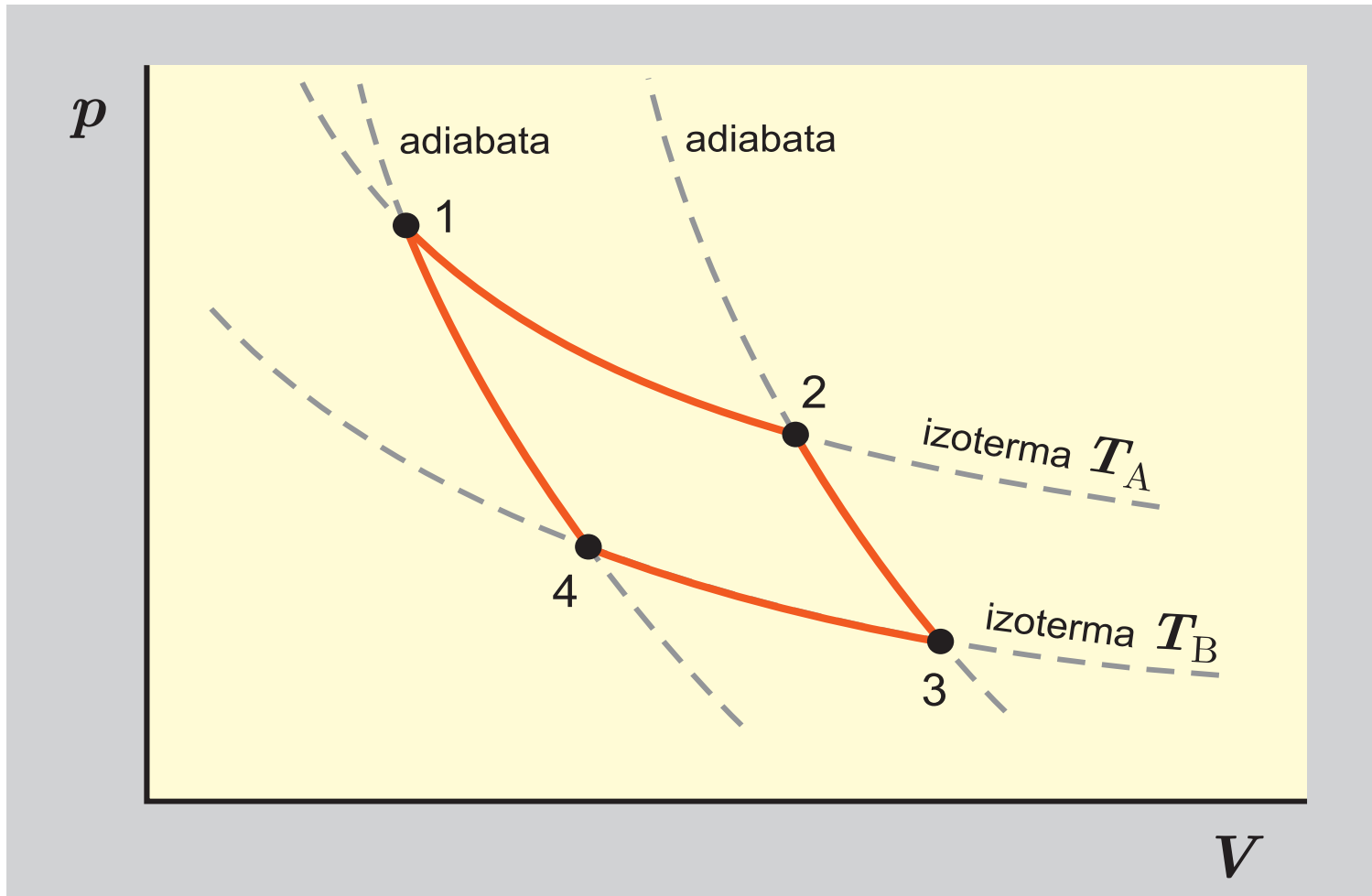
$$\eta = \frac{\text{vykonaná práce}}{\text{přijaté teplo}} = \frac{-W}{Q_A} = \frac{Q_A + Q_B}{Q_A}$$

Carnotův tepelný stroj

s.4
B04

Vratně pracující stroj naplněný ideálním plynem, $C_V = \text{const}$

$$\Rightarrow \quad \eta = \frac{T_A - T_B}{T_A} \quad \frac{Q_A}{T_A} + \frac{Q_B}{T_B} = 0$$

Carnotův tepelný stroj – odvození

s.5
B04

děj	typ	W	Q
1 → 2	$[T_A]$	$-nRT_1 \ln \frac{V_2}{V_1}$	$Q_A = nRT_1 \ln \frac{V_2}{V_1}$
2 → 3	[ad.]	$nC_{V,m}(T_3 - T_2)$	0
3 → 4	$[T_B]$	$-nRT_3 \ln \frac{V_4}{V_3}$	$Q_B = nRT_3 \ln \frac{V_4}{V_3}$
4 → 1	[ad.]	$nC_{V,m}(T_1 - T_4)$	0

* vyruší se

Z Poissonových rovnic:

$$T_2 V_2^{\kappa-1} = T_3 V_3^{\kappa-1}$$

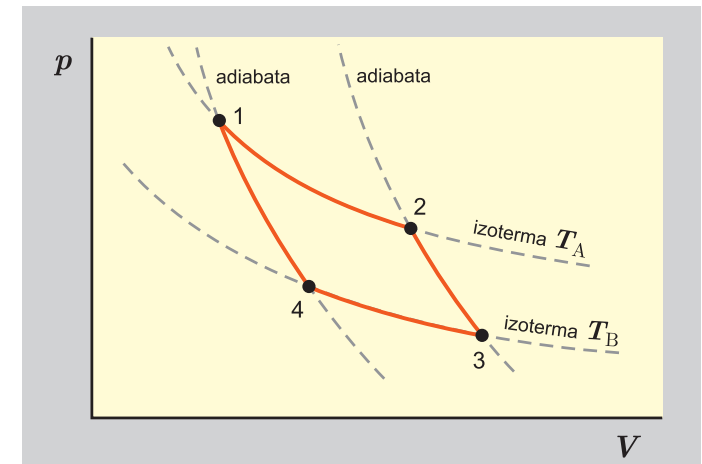
$$T_4 V_4^{\kappa-1} = T_1 V_1^{\kappa-1}$$

$$T_2 V_2^{\kappa-1} T_4 V_4^{\kappa-1} = T_3 V_3^{\kappa-1} T_1 V_1^{\kappa-1}$$

$$V_2/V_1 = V_3/V_4$$

zkrátí se, neb: $T_1 = T_2 = T_A$, $T_3 = T_4 = T_B$

$$\Rightarrow \eta = \frac{Q_A + Q_B}{Q_A} = \frac{T_A - T_B}{T_A} \quad \frac{Q_A}{T_A} + \frac{Q_B}{T_B} = 0$$

Carnotův teorém

Všechny tepelné stroje pracující vratně mezi stejnými tepelnými zásobníky mají stejnou účinnost bez ohledu na pracovní náplň

⇒ můžeme použít výsledek z Carnotova cyklu

Thomsonův princip

Je nemožné sestavit takový cyklicky pracující stroj, který by plně převáděl teplo na práci (perpetuum mobile 2. druhu)

Clausiův princip

Je nemožné sestavit cyklicky pracující stroj, který by pouze převáděl teplo z chladnějšího tělesa na teplejší

Caratheodory

V blízkosti jakéhokoliv stavu existují stavy nedosažitelné adiabaticky (tj. musím přenést teplo, abych se do nich dostal)

Příklad. Jaká je maximální teoretická (z hlediska termodynamiky) účinnost solárního článku pracujícího při teplotě 300 K? Teplota povrchu Slunce (tj. slunečního záření) je 6000 K.

2. věta termodynamická – matematická formulace

s.7
B04

$$\frac{Q_A}{T_A} + \frac{Q_B}{T_B} = 0 \quad \sim \quad \oint \frac{\delta Q}{T} = 0 \quad (\text{vratné cyklické děje})$$

$$\frac{Q_A}{T_A} + \frac{Q_B}{T_B} < 0 \quad \sim \quad \oint \frac{\delta Q}{T} < 0 \quad (\text{nevratné cyklické děje})$$

$\Rightarrow \exists$ potenciál (funkce stavu) S (entropie), že:

$$dS = \frac{\delta Q}{T} \quad (\text{vratný děj}) \quad dS > \frac{\delta Q}{T} \quad (\text{nevratný děj})$$

Statistická interpretace:

Entropie je mírou neuspořádanosti
(počtu možností, jak realizovat stav)

Adiabatický děj: $dS = 0$ (vratný), $dS > 0$ (nevratný)

Nevratné děje v izolovaném systému: $dS > 0$ – definuje směr toku času, protože mikroskopické přírodní zákony jsou invariantní vzhledem inverzi času (přesněji vč. záměny částice/antičástice a zrcadlení, CPT teorém)

0. věta

id. plyn: $pV = nRT$

1. věta

$pV^\kappa = \text{konst}$

id. plyn: $U = U(T)$

Carnotův cyklus

$\oint \frac{\delta Q}{T} = 0$

2. věta

$\exists S, dS = \frac{\delta Q}{T}$

$$dU = \delta Q + \delta W$$

↓ vratně

$$dU = TdS - pdV$$

S a V jsou **přirozené proměnné**: $U = U(S, V)$

Vnitřní energie

$$U(S, V)$$

↓Gibbsova rovnice↓

$$dU = TdS - p dV$$

Entalpie

$$H(S, p) = U + pV = U - \left(\frac{\partial U}{\partial V}\right) V \Rightarrow dH = TdS + Vdp$$

Helmholtzova energie (Helmholtzova funkce, volná energie)

$$F(T, V) = U - TS = U - \left(\frac{\partial U}{\partial S}\right) S \Rightarrow dF = -SdT - p dV$$

pozn: často se značí A

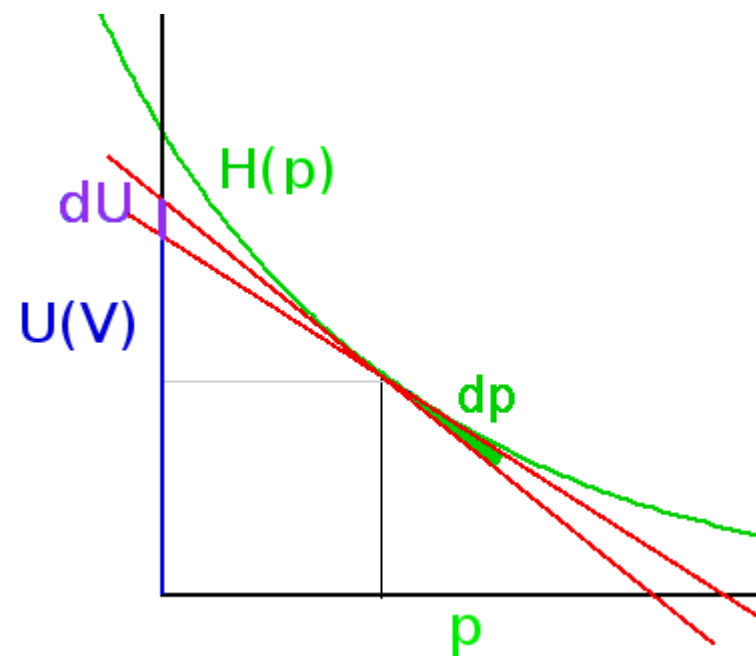
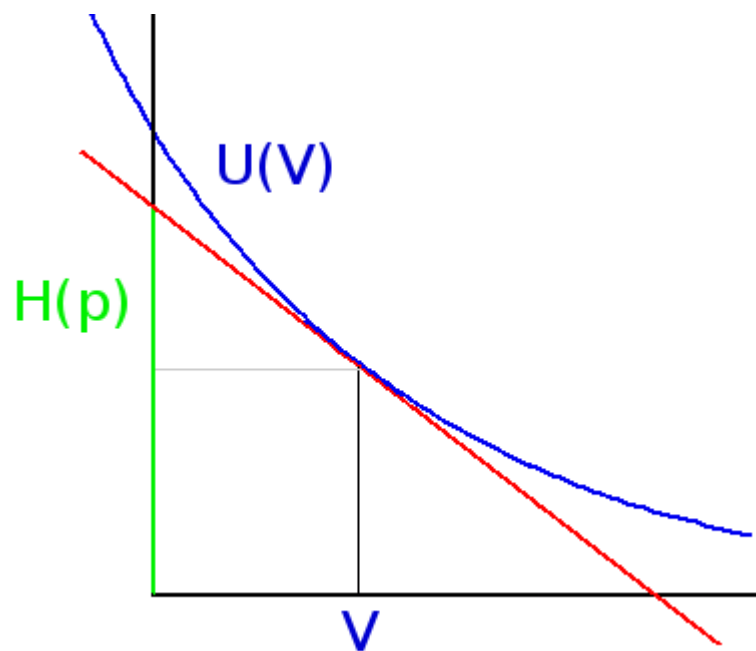
Gibbsova energie (Gibbsova funkce, volná entalpie)

$$G(T, p) = H - TS = H - \left(\frac{\partial H}{\partial S}\right) S \Rightarrow dG = -SdT + Vdp$$

Nebo také: $G = F + pV = F - \left(\frac{\partial F}{\partial V}\right) V$

$$U(S, V) = H - pV = H - p \left(\frac{\partial H}{\partial p} \right) \quad \text{t.j. opět} \quad dU = TdS - pdV$$

Legendreova transformace

$$dU = TdS - p dV \Rightarrow T = \left(\frac{\partial U}{\partial S}\right)_V, \quad -p = \left(\frac{\partial U}{\partial V}\right)_S$$

$$dH = TdS + Vdp \Rightarrow T = \left(\frac{\partial H}{\partial S}\right)_p, \quad V = \left(\frac{\partial H}{\partial p}\right)_S$$

$$dF = -SdT - p dV \Rightarrow -S = \left(\frac{\partial F}{\partial T}\right)_V, \quad -p = \left(\frac{\partial F}{\partial V}\right)_T$$

$$dG = -SdT + Vdp \Rightarrow -S = \left(\frac{\partial G}{\partial T}\right)_p, \quad V = \left(\frac{\partial G}{\partial p}\right)_T$$

$$\stackrel{\text{např.}}{\Rightarrow} G(T, p_2) = G(T, p_1) + \int_{p_1}^{p_2} V(T, p) dp$$

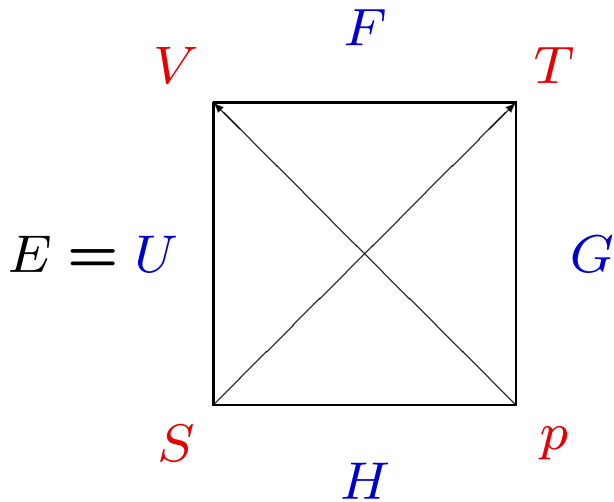
$$dU = TdS - p dV \Rightarrow \left(\frac{\partial T}{\partial V}\right)_S = - \left(\frac{\partial p}{\partial S}\right)_V$$

$$dH = TdS + Vdp \Rightarrow \left(\frac{\partial T}{\partial p}\right)_S = \left(\frac{\partial V}{\partial S}\right)_p$$

$$dF = -SdT - p dV \Rightarrow \left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V$$

$$dG = -SdT + Vdp \Rightarrow \left(\frac{\partial S}{\partial p}\right)_T = - \left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p$$

Mnemotechnická pomůcka

Proměnné: **V**elký **T**rapas

nebo **V**elmi **T**ěžko **P**amatovatelné **S**chéma

Funkce: podle abecedy **EFGH** (Energie $\rightarrow U$)

Vztahy mezi funkcemi:

obejdeme trojúhelník, začneme diagonálou (po šipce (+), proti (-))

např. $H = p \xrightarrow{(+)} V + U \Rightarrow H = pV + U$

Přirozené proměnné jsou po straně: $S \xrightarrow{H} p \Rightarrow H = H(S, p)$

Gibbsovy rovnice: k d(**přirozená proměnná**) patří proměnná po šipce (+) či proti (-): $S \rightarrow T, p \rightarrow V \Rightarrow dH = TdS + Vdp$

Maxwellovy vztahy: protilehlé strany, např. $\begin{matrix} V & T \\ | & | \\ S & p \end{matrix} \rightarrow \left(\frac{\partial V}{\partial S}\right)_p = \left(\frac{\partial T}{\partial p}\right)_S$

nebo $\left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V$; znaménka podle šipek

$$dS = \left(\frac{\partial S}{\partial T}\right)_V dT + \left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T dV$$

● $dU = TdS - pdV \Rightarrow dU = TdS = \delta Q = C_V dT$ [V]

● Maxwell: $\left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V$

$$dS = \frac{C_V}{T} dT + \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V dV$$

$\Rightarrow$

$$S(T_2, V) = S(T_1, V) + \int_{T_1}^{T_2} \frac{C_V}{T} dT$$

$$S(T, V_2) = S(T, V_1) + \int_{V_1}^{V_2} \left(\frac{\partial p}{\partial T}\right)_V dV$$

Příklad: Pro ideální plyn za [T] platí $\Delta S = nR \ln \frac{V_2}{V_1}$
(větší objem = větší nejistota polohy molekuly)

$$dS = \left(\frac{\partial S}{\partial T}\right)_p dT + \left(\frac{\partial S}{\partial p}\right)_T dp$$

● $dH = TdS + Vdp \Rightarrow dH = TdS = dQ = C_p dT \quad [p]$

● Maxwell: $\left(\frac{\partial S}{\partial p}\right)_T = -\left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p$

$$dS = \frac{C_p}{T} dT - \left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p dp$$

$\Rightarrow$

$$S(T_2, p) = S(T_1, p) + \int_{T_1}^{T_2} \frac{C_p}{T} dT$$

$$S(T, p_2) = S(T, p_1) - \int_{p_1}^{p_2} \left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_p dp$$

Příklad: Pro ideální plyn za $[T]$ platí $\Delta S = -nR \ln \frac{p_2}{p_1} (= nR \ln \frac{V_2}{V_1})$

$$dU = TdS - pdV = C_V dT + \left[T \left(\frac{\partial p}{\partial T} \right)_V - p \right] dV$$

$$dH = TdS + Vdp = C_p dT + \left[V - T \left(\frac{\partial V}{\partial T} \right)_p \right] dp$$

Snadno ověříme, že pro ideální plyn $[\dots] = 0$

$$dU = TdS + \delta W$$

$$dF = -SdT + \delta W \quad \Rightarrow \quad dF = \delta W \quad [T]$$

Změna Helmholtzovy energie za konst. T je rovna vratné práci

$$\delta W = -pdV + \delta W_{\text{jiná než objemová}}$$

$$dG = -SdT + Vdp + \delta W_{\text{jiná než objemová}}$$

$$dG = \delta W_{\text{jiná než objemová}} \quad [T, p]$$

Změna Gibbsovy energie za konst. T, p je rovna vratné práci jiné než objemové

Interpretace členů $F = U - TS$ ($G = H - TS$):

- nízká teplota $\Rightarrow$ entropie má malý vliv
- vysoká teplota $\Rightarrow$ energie (entalpie) má malý vliv

$$\delta Q = T dS \text{ (vrat.)}$$

$$\delta W = p(-dV) \text{ (vrat.)}$$

$$\delta Q < T_{vn} dS \text{ (nevr.)}$$

$$\delta W = p_{vn}(-dV) \text{ (nevr.)}$$

příklad: ohřívání

příklad: komprese

$$„T_{uvnitř}“ < T \equiv T_{vn}$$

$$„p_{uvnitř}“ < p \equiv p_{vn}$$

$$\delta Q \approx T_{uvnitř} dS < T dS$$

$$\delta W \approx p_{uvnitř}(-dV) + \delta Q_{disip}$$

$$dU = \delta Q + \delta W < T dS - p dV \text{ (nevr.)}$$

$$dG < -S dT + V dp \text{ (nevr.)}$$

$$dU < 0 \quad ([S, V], \text{ nevr.})$$

→

$$dG < 0 \quad ([T, p], \text{ nevr.})$$

Gibbsova energie uzavřeného systému při nerovnovážných dějích za konstantní teploty a konstantního tlaku klesá; v rovnováze nabývá minima.

Např. (l) $\rightarrow$ (g), [p, T]

$$\Delta_{\text{výp}}S = S^{(g)} - S^{(l)} \stackrel{\text{vrat.}}{=} \frac{Q_{\text{výp}}}{T} = \frac{\Delta_{\text{výp}}H}{T}$$

$$\Delta_{\text{výp}}G = \Delta_{\text{výp}}H - \Delta_{\text{výp}}(TS) = \Delta_{\text{výp}}H - T\Delta_{\text{výp}}(S) = 0$$

Třetí věta termodynamická

s.21
B04

Nernst: $\lim_{T \rightarrow 0} \Delta S = 0$

Planck: $\lim_{T \rightarrow 0} S = 0$

Lewis+Randall: $\lim_{T \rightarrow 0} S = 0$ pro čisté látky ve stavu dokonalého krystalu

Důsledek: nedosažitelnost absolutní nuly

Důsledek: **absolutní entropie** – integrace od 0 K

K čemu dobré:

$$\Delta G = G(T_2) - G(T_1) = \Delta H - \Delta(TS) = H(T_2) - H(T_1) - [T_2 S(T_2) - T_1 S(T_1)]$$

nelze vyjádřit jen pomocí ΔS !

Příklad – jeden fázový přechod.

$$H(T_2, p) = H(T_1, p) + \int_{T_1}^{T_{\text{fp}}} C_p dT + \Delta_{\text{fp}} H + \int_{T_{\text{fp}}}^{T_2} C_p dT$$

$$S(T_2, p) = S(T_1, p) + \int_{T_1}^{T_{\text{fp}}} \frac{C_p}{T} dT + \frac{\Delta_{\text{fp}} H}{T_{\text{fp}}} + \int_{T_{\text{fp}}}^{T_2} \frac{C_p}{T} dT$$

$G = H - TS$

nízké T :
$$S(T_1, p) = \int_0^{\approx 15 \text{ K}} \frac{\text{const } T^3}{T} dT + \dots$$

$$H(T, p_2) = H(T, p_1) + \int_{p_1}^{p_2} \left[V - T \left(\frac{\partial V}{\partial T} \right)_p \right] dp$$

$$S(T, p_1) = S(T, p_2) - \int_{p_1}^{p_2} \left(\frac{\partial V}{\partial T} \right)_p dp$$

Příklad – výpočet G

Vypočtete, jak se změní molární Gibbsova energie vodíku při přechodu ze stavu o teplotě 298 K a tlaku 100 kPa na stav o teplotě 400 K a tlaku 300 kPa.

Data: izobarická molární tepelná kapacita vodíku je $29 \text{ J K}^{-1} \text{ mol}^{-1}$, absolutní entropie při teplotě 298 K a tlaku 100 kPa je $130.7 \text{ J K}^{-1} \text{ mol}^{-1}$.

$-10134 \text{ J mol}^{-1}$